

**MÜSTANSIR-BİLLÂH,
Ahmed b. Muhammed**

(المستنصر بالله أحمد بن محمد)

Ebû'l-Kâsım el-Esmer el-Müstansır-Billâh
Ahmed b. Muhammed
ez-Zâhir-Biemrillâh el-Abbâsî
(ö. 660/1261)**Mısır'daki ilk Abbâsî halifesi
(1261).**

Halife Zâhir-Biemrillâh'ın oğludur. Yeğeni ve Bağdat Abbâsî halifelerinin sonuncusu Müsta'sım-Billâh tarafından hapse atılmasından önceki hayatına dair bilgi yoktur. Moğol istilâsı sırasında serbest bırakılınca bazı yakınları ve hizmetçileriyle beraber Irak-ı Arab'a gidip oraya yerleşti. Yaklaşık üç buçuk yıl sonra Aynicâlût'ta Moğollar'ı yenerek büyük itibar kazanan Memlükler'in başına Sultan I. Baybars'ın geçtiğini duyunca Dimaşk'a gitti. Orada iken Sultan Baybars tarafından Kahire'ye davet edildi. Hizmetine verilen resmî görevlilerin eşliğinde Kahire'ye geldiğinde sultan, başkadı, emirler, devlet erkânı, ulemâ, eşraf ile müslüman, yahudi ve hıristiyan halkın katıldığı muhteşem bir törenle karşılandı (9 Receb 659 / 9 Haziran 1261). Sultan Baybars kendisine karşı son derece saygılı davrandı ve onu Kal'atülcebel'de bir köşke yerleştirdi.

13 Receb 659 (13 Haziran 1261) tarihinde devlet erkânı ve kadınlar katıldığı bir toplantıda başkadinın huzurunda soy kü-tüğünü okudu, kendisiyle birlikte gelenlerin şahitliğiyle Abbâsî ailesinden olduğu belirlendi ve el-Müstansır-Billâh lakabıyla halife ilân edildi. Önce Kâdilkudât Tâceddin, ardından sultan ve şeyhülislâm İzzeddin İbn Abdüsselâm, emirler ve kadınlar kendisine biat etti (Safedî, VII, 385). Böylece üç buçuk yıllık bir aradan sonra Abbâsî hilâfeti Mısır'da yeniden kurulmuş oldu. Biat merasiminin ardından Kahire'de bir alay düzenlendi. Baybars, bütün eyaletlere Müstansır-Billâh adına biat alınmasını ve hutbede önce onun adının okunmasını bildirdi. Kestirdiği sikkeye adını sultanın adıyla birlikte yazdırdı.

Önceki halifelerden birinin lakabını kullanan ilk halife olan Müstansır-Billâh, 17 Receb 659'da (17 Haziran 1261) Kal'atülcebel Camii'nde okuduğu hutbede Abbâsî ailesinin şerefinden bahsetti ve Baybars için hayır duada bulundu. 4 Şâban (4 Temmuz) günü Kahire dışında kurulan saltanat otağında Baybars'a sultanlık hil'ati ve tacı giydirdi. Reîsülküttâb Fahreddin b.

Lokmân, Müstansır tarafından Baybars'ın sultanlığı için yazdırılan taklidi okudu. Müstansır, taklidinde "kasimü emîr'l-mü'minîn" unvanı verdiği Baybars'ı Mısır, Suriye, Diyarbekir, Hicaz, Yemen ve Fırat havzasıyla fethedilecek yeni ülkelerin sultanlığına tayin ettiğini bildiriyordu.

Müstansır-Billâh, halife ilân edildiği günlerden itibaren atalarının başşehri Bağdat'ı Moğollar'dan kurtarmayı düşünmüş, bu hususta Sultan Baybars'tan hem teşvik hem askerî ve malî destek görmüştür. Sultan halifeyi Bağdat üzerine göndermek için gerekli idarî ve askerî hazırlıkları başlattı. Emrine atabeg, üstâdüddâr, hâcib ve kâtip gibi memurlar tayin etti. 19 Ramazan 659'da (17 Ağustos 1261) Kahire'den ayrılan halife ve sultan 7 Zilkade'de (3 Ekim) Dimaşk'a ulaştılar. Baybars halifeyi Musul, Sincar ve el-Cezîre emirlerinin oğullarıyla birlikte hazırlanan ordunun başında Irak üzerine gönderdikten sonra kendisi Mısır'a döndü. Türkmen, Arap ve bedevilerden oluşan ordusuyla Âne'ye ulaştığında Abbâsî ailesinden olup Halep Emîri Akkuş el-Berlî (Bürlî) tarafından Hâkim-Biemrillâh lakabıyla halife ilân edilen Ebû'l-Abbas Ahmed 700 kişiyle o bölgeye geldi. Yapılan görüşmeler sonunda Hâkim can güvenliğinin sağlanması şartıyla Müstansır'a itaat etmeyi kabul etti. Müstansır-Billâh bu olayın ardından kendisine teslim olmayı kabul eden Hadîse şehrine gitti, daha sonra Hit'e yönelerek 29 Zilhicce 659 (24 Kasım 1261) günü şehri ele geçirdi. Bu arada Irak'taki Moğol kumandanı Karabuga, Müstansır'ın geldiğini duyunca derhal harekete geçti. Hit civarında yapılan savaşta (3 Muharrem 660 / 28 Kasım 1261) ağır bir yenilgiye uğrayan Müstansır'ın savaş sırasında öldürüldüğü veya yaralı olarak kurtulup bir süre sonra öldüğü kaydedilmektedir. Yerine Hâkim-Biemrillâh halife ilân edildi (661/1262).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzû'z-zâhir fî sîretî'l-Melikî'z-Zâhir* (nşr. Abdülazîz el-Huveytîr), Riyad 1396/1976, s. 99-112; İbn Vâsil, *Müferricü'l-kürüb*, IV, 196-197; Yûnînî, *Zeylû Mir'âti'z-zamân*, Haydarâbâd 1374/1954, I, 441-456; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, VIII, 72-74; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XXIII, 168-171; a.m.f., *el-İber*, III, 293; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, XXIV, 200; Zeynüddin İbnü'l-Verdî, *Tetimmetu'l-Muhtaşar fî ahbâri'l-beşer* (nşr. Ahmed Rif'at el-Bedrâvî), Beyrut 1389/1970, II, 305-306; Safedî, *el-Vâfi*, VII, 384-386; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-semîn* (nşr. M. Kemâleddin İzzeddin Ali), Beyrut 1405/1985, I, 224-228; Kalkaşendî, *Me'âşirü'l-inâfe*, II, 111-114; Makrîzî, *es-Sülûk*, I, 448-451, 457-467; Bedreddin el-Aynî, *İkdu'l-cümân* (nşr. Muhammed Muhammed Emîn), Kahire 1407/1987, I, 293-301, 310-311, 328-329; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-*

zâhire, VII, 109-119; a.m.f., *el-Menhelü's-şâfi*, II, 72-78; a.m.f., *Mevidü'l-le'âfe* (nşr. Nebîl M. Abdülazîz Ahmed), Kahire 1997, I, 236-239; Süyûtî, *Hüsnü'l-muḥâḍara*, II, 52-59; a.m.f., *Târiḥu'l-ḥulefâ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1371/1952, s. 477-478; İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühür*, I/1, s. 312-317; Diyarbekirî, *Târiḥu'l-ḥamîs*, Kahire 1283, II, 378; P. Thorau, *The Lion of Egypt: Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century* (trc. P. M. Holt), London-New York 1987, s. 110-119; Ali Aktan, "Mısır'da Abbâsî Halifeleri", *TTK Belleten*, LV/214 (1991), s. 617-619; P. M. Holt, "Mustansır", *EI²* (Fr.), VII, 729-730.

İSMAİL YİĞİT

MÜSTANSIR-BİLLÂH el-FÂTİMÎ

(المستنصر بالله الفاطمي)

Ebû Temîm el-Müstansır-Billâh Mead
b. Alî ez-Zâhir-Lii'zâzîdînillâh
b. el-Hâkim-Biemrillâh el-Fâtımî
(ö. 487/1094)**Fâtımî halifesi
(1036-1094).**

420'de (1029) Kahire'de doğdu. Fâtımî Halifesi Zâhir'in oğludur. Annesi Seyyide Rasad Sudanlı bir câriye idi. Babasının ölümü üzerine (427/1036) yedi yaşında iken Müstansır-Billâh lakabıyla halife ilân edildi. Çocuk yaşta bulunduğu için hilâfetinin ilk yıllarında Vezir Ebû'l-Kâsım Ali b. Ahmed el-Cercerâî'nin etkisinde kaldı. Onun ölümünün ardından devletin yönetimi annesi ve annesinin eski efendisi yahudi Ebû Sa'd İbrâhim b. Sehl et-Tüsterî'nin eline geçti. Bu durum askerî gruplar arasında iç çatışmalara yol açtı ve ülke büyük zarar gördü. Yahudileri önemli mevkilere getiren Ebû Sa'd, desteklerini sağlamak için Mağribliler'in maaşını arttırırken Türk askerlerinin maaşını azalttı. Hâkimiyetinden rahatsız olan Vezir Felâhî Türkler'i kıskırtıp onu öldürttü (439/1047). Ebû Sa'd'ın öldürülmesine çok üzülen halifenin annesi Vezir Felâhî'yi azlettirdi. Bu olaydan sonra yönetimi Ebû Sa'd'ın kardeşi Ebû Nasr Hârûn ile Kadî Ebû Muhammed Hasan el-Yâzûrî devraldı. 442'de (1050) vezirliğe getirilen Yâzûrî döneminde ülke ciddi ekonomik buhranlara ve iç karışıklıklara sahne oldu. Başşehir Kahire'de Türkler, Berberler, Sudanlı köleler arasında çatışmalar çıktı ve büyük gerginlikler yaşandı. Nâsırüddeve el-Hamdânî kumandasındaki Türkler ve Berberler halifenin annesi tarafından desteklenen Sudanlı köleleri Kûm Şüreyk'te bozguna uğrattılar (454/1062). Müstansır bizzat sevk ve idare ettiği bir orduyla Nâsırüddeve el-Hamdânî üzerine yürüdü ve onu mağlûp etti (461/1069).

MÜSTANSIR-BİLLÂH el-FÂTİMÎ

Nâsırüddeve Sultan Alparslan'dan yardım istedi ve onu Mısır'a davet etti (462/1070). Ancak yardım gelmesini beklemeden Araplar ve Levâte Berberleri'nin yardımıyla Kahire'yi kontrol altına almayı başardı. Halife aylık 100 dinar maaş bağlayan Nâsırüddeve, Abbâsîler adına hutbe okutmaya teşebbüs ettiyse de başaramadı. İldeniz ve Beldekûş gibi nüfuzlu Türk kumandanları Nâsırüddeve'nin Alparslan'ı Mısır'a davet etmesinden rahatsız oldular ve otoritelerini kaybetmekten endişe ederek Nâsırüddeve'ye karşı harekete geçtiler. Nâsırüddeve Türkler tarafından öldürüldü (465/1073). Fakat bu kumandanlar da Müstansır ile geçinemediler. Müstansır annesinin baskıları sonucu çok sayıda vezir ve kadıyı görevinden azletti. Yâzûrî'nin azlinden Ermeni asıllı Akkâ Valisi Bedr el-Cemâlî'nin iktidarı ele geçirmesine kadar elli dört vezirle kırk iki kadının görevine son verildi. 444 (1052-53), 447 (1055) ve 457-464 (1065-1072) yıllarında Nil nehrinin suları azaldığı için ürün elde edilemedi. Büyük sıkıntılar yaşayan Mısır halkı veba salgını ve kıtlık yüzünden perişan oldu. Halifenin ailesi dahi Mısır'ı terk edip Suriye ve Irak'a sığınmak istedi. Bu dönem tarihe "eş-şiddetü'l-Müstansırıyye" adıyla geçti (Makrîzî, *el-Hıta*, I, 337).

Müstansır, ülkeyi içinde bulunduğu sınırdan kurtarmak amacıyla Akkâ Valisi Bedr el-Cemâlî'den yardım istedi ve kendisini Mısır'a davet etti (465/1073). Bedr el-Cemâlî, ileri sürdüğü şartların Müstansır tarafından kabul edilmesi üzerine Ermeni askerlerinden oluşan bir donanmayla ertesi yıl Mısır'a geldi. Türkler'e ve Mısırlı idarecilere karşı sindirme politikası izleyen Bedr el-Cemâlî, pek çok kumandan ve devlet adamını katlederek iktidarın yegâne hâkimi oldu ve aldığı tedbirlerle halkın refah düzeyini yükseltmeyi başardı. Müstansır, oğlu Ahmed'i Bedr el-Cemâlî'nin kızıyla evlendirerek aralarındaki ilişkileri güçlendirdi. Vezirlik ve ordu kumandanlığı görevlerine ilâveten Başdâi el-Müeyyed - Lidînillâh'tan sonra kadı ve dâilerin teftişini de Bedr el-Cemâlî'ye devrederek kendisini sınırsız yetkilerle donattı. Bedr el-Cemâlî, beş yıl aradan sonra 467'de (1074-75) Mekke ve Medine'de tekrar Fâtımîler adına hutbe okuttu. Müstansır, Bedr el-Cemâlî'nin ölümünden sonra oğlu Efdal'ı Şehinşah unvanıyla vezir ve emîrül-cüyüş tayin etti.

Müstansır-Billâh zamanında dış ilişkiler açısından önemli gelişmeler yaşandı. 429'da (1038) Müstansır, Fâtımîler'le Bizans

İmparatorluğu arasında daha önce yapılmış olan antlaşmayı yeniledi. Ancak Selçuklular'ın Bizans İmparatorluğu'nu Fâtımîler aleyhine kışkırtarak Mısır'a buğday gönderilmesini önlemesi ve İstanbul'daki camide hutbenin Abbâsî Halifesi Kâim - Biemrillâh adına okunması Fâtımî-Bizans ilişkilerinin bozulmasına yol açtı (446/1054). İmparatoriçe Theodora'nın Selçuklular'la müzakereye başlamasından rahatsız olan Müstansır, Merkad-i İsâ (Kumâme) Kilisesi'nin hazinelerine el koydu (447/1055); Suriye ve Mısır'daki kiliseleri kapattı. Cizyeyi arttırdığı gibi rahiplerin de cizye ödemesini emretti. Bu dönemde Fâtımîler'le Gürcüler, Deylemîler, Karahanlılar, Delhi racaları arasında siyasî ve ticarî ilişkiler kuruldu.

Selçuklu orduları 463 (1071) yılında Kuzey Suriye'ye girdi. Atsiz b. Uvak kumandasında Filistin'e hâkim olup Dimaşk'ı tehdit etmeye başladı ve 468'de (1075) şehri fethetti. Suriye Selçuklu Meliki Tutuş da Fâtımîler'e karşı ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Bedr el-Cemâlî 482'de (1089) Sûr, Sayda ve Cübeyl'i geri aldı. Ancak Dimaşk bir daha Fâtımî hâkimiyetine girmedi. Selçuklular'ın desteğiyle Hicaz'da hutbe tekrar Abbâsîler adına okundu (462/1070). 467-473 (1074-1081) yıllarında Fâtımîler Mekke ve Medine'ye yeniden hâkim oldular. Yemen'de Suleyhîler, Aden'de Züreyfîler Fâtımî hâkimiyetini tanıdı. Eyyûbî Meliki Turan Şah 569'da (1173) Yemen'i ele geçirip bu bölgedeki Fâtımî hâkimiyetine son verdi.

Abbâsîler'le Fâtımîler arasında devletin kuruluş yıllarına kadar uzanan ihtilâf, Abbâsîler'in 402'de (1011) Bağdat'ta Fâtımîler'in nesebini kötüleyip Hz. Fâtıma ile ilişkileri olmadığını iddia eden bir mahzar yayımlamasıyla zirveye ulaştı. Abbâsîler aynı mahiyette ikinci bir mahzar daha neşredince (444/1052-53) ilişkiler daha da kötüleşti. Abbâsîler, Fâtımîler'in yayımlı politikasına karşı Selçuklular'dan yardım istedikler. Ayrıca Fâtımîler'e tâbi olarak hüküm süren Zirî Emîri Muiz b. Bâdis'e hil'atler gönderip Fâtımîler'le ilişkilerini bozmaya çalıştılar. Fâtımîler de Besâsîr'i Abbâsîler'e karşı tahrir ettiler. Besâsîrî, Hilale Mezyedî Emîri Dübeys ve Ukaylî Emîri Kureys'in desteğiyle Bağdat'ı işgal edip Müstansır-Billâh adına hutbe okuttu (13 Zilkade 450 / 1 Ocak 1059) ve Abbâsî Halifesi Kâim - Biemrillâh'a, Fâtımîler varken Abbâsîler'in hilâfette hakları olmadığını kabul ettiğini bildiren bir belgeyi şahitler huzurunda zorla imzalatarak Müstansır'a gönderdi. Bir yıl sonra Selçuklu Sultanı Tuğ-

rul Bey, Abbâsî halifesinin Bağdat'a dönmesini sağladı ve Müstansır adına okunan hutbeye son verdi.

Zirî Emîri Muiz b. Bâdis de Fâtımîler'e tâbi olmaktan vazgeçip hutbeyi Abbâsîler adına okuttu (443/1051). Mağrib'de hâkimiyetlerini kaybeden Fâtımîler doğuya ve Yemen'e yöneldiler. Mısır, Kızıldeniz, Irak, İran ve Basra körfezine hâkim olarak Hindistan ticaret yolunu ele geçirmek ve Abbâsîler'in ticaret yapmasına engel olmak için seferber oldular.

Müstansır, Şii-İsmâîlî mezhebini sadece Mısır'da değil bütün İslâm dünyasında hâkim kılmak için yoğun bir faaliyet yürüttü. İran'da Dâi Müeyyed - Fiddîn'in başarılı çalışmalarıyla Büveyhîler Fâtımî safalarına çekildi. Ayrıca Yemen'de büyük bir taraftar kitlesi kazanıldı ve Suleyhîler'den Ali b. Muhammed ve haleflerinin desteği sağlandı. Müstansır'ın *Kitâbü's-Sicillât ve't-tevkî'ât ve'l-kütüb li-Mevlânâ Müstansır - Billâh* adlı bir mecmua içinde derlenen Suleyhî emirleriyle Yemen'deki dâilere yazdığı mektuplar, onun Fâtımî Devleti'ni eski güçlü dönemine iade etme gayretleri olarak yorumlanmaktadır. Müstansır-Billâh 18 Zilhicce 487'de (29 Aralık 1094) Kahire'de öldü. Yerine büyük oğlu Nizâr'ı vâli tayin etmesine rağmen Efdal b. Bedr el-Cemâlî'nin desteğiyle küçük oğlu Ahmed, el-Müsta'îlî-Billâh lakabıyla halife ilân edildi.

Müstansır-Billâh Fâtımî kaynaklarında samimi, doğru sözlü, âdil, ferâset sahibi bir halife olarak gösterilmektedir. Altmış yılı bulan halifeliliğinin ilk yirmi yılında Sicilya, Hicaz, Filistin, Suriye, Kuzey Afrika, Irak, İran, Yemen ve Kızıldeniz sahillerinde hutbe Fâtımîler adına okunmuştur. Onun ölümüyle İsmâîlîler arasında ihtilâf başlamıştır. İsmâîlî akideye uygun biçimde büyük oğlu Nizâr'ın halife olması gerektiğini söyleyenler Müsta'liyye adını almıştır. Hasan Sabbâh, Selçuklular zamanında Irak bölgesinin başdâisi İbn Attâş'ın tavsiyesiyle Mısır'a gidip Müstansır-Billâh ile görüşmüş (İbnü'l-Esîr, IX, 448; X, 237), onun yakın ilgisine mazhar olmuş, halife de onu hüccet (vekil) seçip Horasan'da kendi adına davette bulunmasını istemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müstansır-Billâh el-Fâtımî, *es-Sicillâtü'l-Müstansırıyye* (nşr. Abdülmün'im Mâcid), Kahire, ts. (Dârü'l-fikri'l-Arabî); Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme* (nşr. M. Debîr-i Siyâki), Tahran 1369 hş., s. 169; Ebü'l-Kâsım İbnü's-Sayrafi, *el-Kânûn fi divâni'r-resâ'il* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), Kahire 1410/1990, s. 69, 73, 78, 81, 85, 95, 98, 99; İbnü'l-Kalânîsi, *Târihu Dimaşk* (Amedroz), s. 76, 83-91,

95, 109-110, 124, 128, 167; İbnü'l-Ezrâkî el-Fârîkî, *Târîhu Meyyâfârikin ve Âmid* (nşr. Bedevî Abdüllatîf Avad), Beyrut 1974, s. 82, 141, 152, 153, 156, 267; Ali b. Zâfir, *Ah̄bârü'd-düveli'l-munkatî'a*, Kahire 1972, s. 64, 67-81; İbn Hammâd es-Sanhâcî, *Ah̄bâru mülûki Benî 'Ubeyd ve sîretühüm* (nşr. Tihâmî Nakra – Abdülhalîm Uveys), Riyad, ts. (Dârü'l-ulûm), s. 104-105; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, bk. İndeks; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 229-231; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, I, 285-292, 298 vd.; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XV, 186-196; Makrîzî, *İttî'âzü'l-hunefâ* (nşr. Muhammed Hilmî Muhammed Ahmed), Kahire 1390/1971, II, 184-334; a.m.f., *el-Hıta'*, I, 99-100, 335-337; a.m.f., *el-Müntekâ min Ah̄bâri Mısr* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), Kahire 1981, s. 3-59; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 31-33, 35, 43, 99, 125-127, 129, 133; Abdül-mün'im Mâcid, *el-İmâm el-Müstansır-Billâh el-Fâtımî*, Kahire 1961; Hasan İbrâhim Hasan, *Târîhu'd-devleti'l-Fâtımiyye*, Kahire 1981, s. 169-171, ayrıca bk. İndeks; De L. O'Leary, *A Short History of the Fatimid Khalifate*, Delhi 1987, s. 193-210; Farhad Daftary, *The Ismâ'îlis: Their History and Doctrines*, Cambridge 1990, bk. İndeks; a.m.f., *The Assassins Legends: Myths of the Ismâ'îlis*, London - New York 1994, s. 24, 28, 29, 31, 140, 143, 176-178; Eymen Fuâd Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye fi Mısr*, Kahire 1413/1992, s. 125-157; B. Lewis, *Haşîşiler* (trc. Ali Aktan), İstanbul 1995, s. 28-30, 35, 42; H. A. R. Gibb – P. Kraus, "Müstansır", *İA*, VIII, 827-831; Erdoğan Merçil, "Besâsîr", *DİA*, V, 528; Abdülkerim Özaydın, "Bedr el-Cemâlî", a.e., V, 330; a.m.f., "Efdâl b. Bedr el-Cemâlî", a.e., X, 452-453; a.m.f., "Hasan Sabbâh", a.e., XVI, 347-348.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

MÜSTANSİR-BİLLÂH el-ÜMEVİ

(bk. HAKEM II).

MÜSTANSİRİYYE MEDRESESİ

Abbâsî Halifesi Müstansır-Billâh
(ö. 640/1242)
tarafından Bağdat'ta inşa ettirilen
medrese.

Dört mezhep fıkhı yanında Kur'an, hadis ve tıp alanlarında da yüksek öğretim vermesiyle üniversite özelliği gösteren ilk müessese olarak kabul edilmektedir. Bağdat'ın en işlek bölümü olan Dicle'nin doğusunda Me'mûn Köprüsü'ne 100 m. kadar mesafede halife sarayının hemen yanında 625'te (1228) temeli atılan medresenin yapımı 630'da (1233) tamamlanmıştır. 5 Receb 631'de (6 Nisan 1234) Halife Müstansır-Billâh'ın da iştirak ettiği ve dönemin ünlü şairlerinin medreseyi öven şiirler okuduğu, kuruluşunda emeği geçenlere, medrese hocalarına hil'atler giydirildiği, devlet ileri gelenleriyle halkın katıldığı muhteşem bir merasimle açılmıştır.

Müstansiriyye Medresesi kendine has planıyla ve ihtişamıyla İslâm mimarisinin en güzel örneklerinden biri olup sarayın malî işlerine bakan Müeyyedüddin İbnü'l-Alkamî nezâretinde yapılmıştır. Dört Sünnî mezhebin her biri için bölümlerin yer aldığı yapının dikdörtgen planlı ve tuğladan inşa edilmiş eyvanları, odaları ve koridorları yine dikdörtgen bir avluyu çevreliyordu. 9-10 m. kadar yükseklikte ve iki katlı, uzunluğu eninin iki mislinden fazla olan bina kibleye dik olarak planlanmıştır. Uzunluğu kible duvarında 104,80 m., kuzeyde 105,50 m., genişliği batıda 44,20 m., doğuda köşedeki odalar dolayısıyla 48,80 metredir. Ortadaki sahanlık 62,40 x 27,40 m. genişliktedir. Sonradan iç avlunun ortasına suyu yer altı kanallarıyla Dicle'den getirtilen ve İbnü'l-Fuvatî'ye göre 668'de (1269) inşa edilen bir havuz yapılmış, bu su ayrıca bir başka kanalla medresenin arkasındaki çarşıya ulaştırılmıştı. Zaman zaman taşan Dicle'nin medreseye zarar vermemesi için nehrin bu kısmında bir set yapılmıştır.

Binanın kuzeye bakan kısmının ortasında 10,40 m. genişliğinde bir taçkapı vardır. Kapının hendesi bezemelerle süslü iç içe pervazlardan meydana gelen yayvan sivri kemeri içinde büyük bölümü orijinal olan tuğla üzerine kabartma kitâbe yer alır. İnce kıvrık dallar arasındaki on satırlık sülüs yazıda medresenin inşa sebebi, bânisinin adı ve onun için dua bulunur.

Girişin tam karşısında 21,50 m. uzunluğunda, 6,50 m. genişliğinde, ortadaki daha büyük üç kemerle avluya açılan uzun oda, mihrap olarak düzenlenmiş nişten de anlaşılacağı gibi mescid olarak planlanmıştır. Alt katta kibleye göre mescidin sağındaki bölüm Şâfiîler'e, solundaki bölüm Hanefîler'e tahsis edilmişti. Taçkapıdan girildiğinde sağdaki bölüm Hanbelîler'e, Hanefîler'in karşısına düşen soldaki bölüm ise Mâlikî mezhebi mensuplarına ayrılmıştı. Dikdörtgen avlunun dar kenarlarının ortalarında yer alan eyvanlardan doğudaki Hanefîler'e, batıdaki Şâfiîler'e aitti. Avluya açılan eyvanların genişliği 6 m., uzunluğu 7,80 m. olup tavanları iki katın yüksekliğine ulaşmakta ve cephesi bina seviyesini biraz aşmaktaydı. Her katta otuz dokuz küçük oda, ayrıca orta büyüklükte birkaç oda ile çeşitli ölçülerde çapraz tonozlu çatısında ışık ve hava için penceresi olan yüksek tavanlı on iki büyük oda bulunmaktaydı. Girişin sağında ve solunda motifli tuğlalarla süslenmiş avluya açılan birer küçük eyvanın hemen yanlarından iki, mescidin sağ ve solundan iki, Şâfiî eyvanının iki yanındaki odalardan sonra birer olmak üzere zeminden üst kata çıkmak için altı adet merdiven mevcuttu. Buradan avluya bakan pencerelerden ışık alan revak şeklindeki koridorlara çıkılırdı. Öğrencilerin ikamet için yapılmış odaların kapıları bu koridora açılmaktaydı. Binanın doğu bölümünde Hanefîler'e tahsis edilen eyvanın

Müstansiriyye Medresesi'nin avlusundan bir görünüş

